

Kritisch én trouw

Commitment na seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk

Hessel J. Zondag & Marinus H. F. van Uden*

Summary

This contribution deals with the question of commitment to the Roman Catholic Church after the crisis on sexual abuse. This question is answered through a survey among 131 Roman Catholics. Several aspects of commitment can be distinguished: being shocked by the abuse, accusations of laxness and carelessness of the Church, trust in the media, losing faith in the Catholic Church, doubting faith, and distancing from the Church. Our results prove that the respondents are critical on the one side and loyal on the other. A model in four stages for the loss of commitment is described: 1. finding out about the abuse; 2. criticism of the church; 3. losing faith, and 4. erosion of commitment. For women and those who know of victims of abuse this erosion of commitment occurs more frequently. For respondents with a theological background there is relatively less loss of commitment.

De katholieke kerk in het gedrang

In februari 2010 verschenen de eerste berichten over grootschalig seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland. Het misbruik speelde zich vooral af in katholieke internaten. De berichten schokten velen in Nederland. Niet dat misbruik in de katholieke kerk tot dan toe onbestaanbaar werd geacht of onbespreekbaar werd gevonden. Immers, eerder was al aandacht voor misbruik in pastorale relaties (Dam & Eitjes 1994; Fortune 1994; Hoenkamp-Bisschops 1995). En ook werd er wel geroddeld over voorvallen die in katholieke internaten plaatsvonden, maar tot die tijd werden die als incidenten en niet als structurele gegevens beschouwd. Uit de berichten werd in korte tijd en onmiskenbaar duidelijk dat misbruik in de katholieke kerk geen incident was. Het gebeurde structureel én op grote schaal. Net zoals duidelijk

---

* M.H.F van Uden is hoogleraar Religiepsychologie aan de Faculteit Geesteswetenschappen van Tilburg University.
H.J. Zondag is als universitair docent psychologie verbonden aan de Faculteit Geesteswetenschappen van Tilburg University.

werd dat de katholieke kerk deze uitwassen systematisch had toegedekt. Na ondermeer Canada, de Verenigde Staten en Ierland was Nederland het zoveelste land waar deze misstanden boven water kwamen.

Het publiek worden van misbruik in de kerk leidde tot het instellen van de Commissie Deetman. Deze kreeg in maart 2010 de opdracht seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland te onderzoeken, een opdracht van de Nederlandse Bisschoppenconferentie en de Konferentie Nederlandse Religieuzen.

In december 2011 bracht de Commissie haar eindrapport uit (Deetman, Draijer, Kalbfleisch, Merckelbach, Monteiro & De Vries 2011a; 2011b). Geschat wordt dat van de Nederlanders van 40 jaar en ouder tussen de 0,9 en 0,3 procent voor zijn achttiende ongewenst seksueel is benaderd door iemand die werkte binnen de katholieke kerk. Het gaat hier om seksueel misbruik in de ruime betekenis van het woord. Dat varieert van licht tot zeer ernstig, van eenmalige en enkele betastingen, van gluren en exhibitionisme tot herhaalde en langdurige, verregaande seksuele handelingen, penetratie, dwang en fysiek geweld. In instellingen zoals internaten waren de risico's op misbruik twee keer zo groot als daarbuiten. De Commissie stelde in het voorkomen van misbruik geen verschillen vast tussen katholieke en niet-katholieke instellingen. Het aantal slachtoffers wordt geschat op tussen 10.000 en 20.000, van wie ongeveer 1000 zeer ernstig werden misbruikt. Het gaat om misbruik in de periode 1945-1981.

De Commissie stelde ook vast dat het bestuur van de katholieke kerk het ernstig liet afweten. In veel gevallen trad zij niet op. Daders recideerden op grote schaal. Het doen van aangifte behoorde niet tot het bestuurlijke repertoire van katholieke kerk, zoals de Commissie fijntjes formuleert. Sterker nog, in veel gevallen werden slachtoffers en hun ouders ontmoedigd aangifte te doen.

In maart 2013 werden de resultaten bekend van een vervolgonderzoek specifiek gericht op geweld tegen minderjarige vrouwen (Deetman 2013). Dat onderzoek had betrekking op seksueel, fysiek en psychisch geweld. De gegevens uit het vervolgonderzoek weken op hoofdlijnen niet af van de bevindingen van het eerdere onderzoek, aldus de Commissie.

Het bekend worden van misbruik in de katholieke kerk bracht een discussie op gang over de aard van het misbruik, de achtergronden van daders, de gevolgen voor slachtoffers en de organisatie van een kerk waarin misdaden toegedekt worden. Reacties in de media maakten duidelijk dat het schandaal niet zonder gevolgen zou blijven voor de katholieke kerk. Haar geloofwaardigheid

en integriteit waren in geding. Wie wil zich identificeren met een organisatie, die zich profileert als hoedster van de moraal, waarin op zo'n schaal misbruik plaatsvindt en waarvan de afwikkeling systematisch uit de openbaarheid blijft? Dat beproeft de loyaliteit van iedereen die zich met de kerk verbonden voelt. Er is echter weinig systematisch onderzoek naar dit onderwerp verricht, in Nederland helemaal niet.

Het gaat dan niet om de gevolgen voor verbondenheid van slachtoffers van misbruik met de katholieke kerk. Die zijn uitgebreid beschreven (Rossetti 1995; Rauch 2009; Doyle 2009; 2011; Fogler, Shipherd, Clarke, Jensen & Rowe 2008; Pargament, Murray-Swank & Mahoney 2008). Nee, het gaat om gevolgen voor degenen die zich verbonden voelen met de katholieke kerk, die geen slachtoffer van misbruik zijn, maar die wel geraakt worden door de confrontatie met deze problematiek in de katholieke kerk. Wij denken aan gelovigen en pastores die er in directe zin niets mee van doen hebben.

Commitment

In de literatuur vindt men pogingen om de groep van niet onmiddellijk getroffen en te typeren en daarbij te beschrijven wat hen overkwam. Kline, McMackin en Lezotte (2008) noemen hen 'secundaire slachtoffers', omdat niet alleen de eigenlijke slachtoffers van misbruik, maar ook deze omstanders zich gekwetst voelen. Deze voelen zich geschokt omdat zij sacramenten ontvingen van priesters die zich schuldig maakten aan misbruik. Omstanders maken daarbij nauwelijks onderscheid tussen plegers van eigenlijk misbruik en de kerkleiding, die dergelijke gebeurtenissen willens en wetens toedekt. Ook de kerkleiding heeft een 'sacred trust' geschonden. Praktijken zoals zwijgen over misbruik en overplaatsen van plegers worden ervaren als minachting van de zijde van de kerkleiding.

Ook Rossetti (1997) noemt de niet onmiddellijk getroffen 'slachtoffers'. Het misbruik tast volgens hem het vertrouwen in de kerk in haar geheel aan. Rossetti spreekt over traumatisering van niet direct betrokkenen. Voor hem is dat een overweging om parochies en de kerk zelf slachtoffer van seksueel misbruik te noemen. Rossetti gaat dus een stap verder dan Kline, McMackin en Lezotte. Hij verklaart het slachtofferbegrip niet alleen van toepassing op direct en indirect getroffen, hij acht het ook van toepassing op organisatorisch niveau. Parochie en kerk zijn bij hem ook slachtoffer. Rossetti verbreedt zo slachtofferschap niet alleen naar een wijdere kring van personen – indirect getroffen – maar ook naar een andere dimensie – een institutionele c.q. organisatorische.

Hoe begrijpelijk ook, het gaat hier immers om problemen met grote impact, volgens ons is er zo sprake van een te ver oprekken van de begrippen 'slachtoffer' en 'trauma'. Daarmee dreigt het onderscheid tussen degenen die daadwerkelijk getroffen zijn door seksueel misbruik en degenen die er indirect mee van doen hebben, alsmede de organisatie die erbij betrokken is, verloren te raken. Dit kan resulteren in bagatelliseren van het slachtofferschap. Zoals Withuis (2002) stelt: als te veel mensen zich slachtoffer noemen, gaat dit ten koste van degenen die het ergste leed ondervinden. Als iedereen slachtoffer wordt, is niemand meer slachtoffer. Begrippen als (indirect) slachtofferschap en traumatisering zijn ongeschikt om de problematiek van niet direct getroffen te beschrijven. Om de gevolgen voor degenen die geen slachtoffer zijn, maar wel nauw betrokken zijn bij de katholieke kerk en van de misbruik-affaire nadelige gevolgen ondervinden, moeten wij op zoek naar een ander begrip. Wij stellen voor in dit kader te spreken over het begrip 'commitment'.

Het begrip commitment stamt uit de arbeid- en organisatiepsychologie. Wij omschrijven commitment in navolging van Meyer en Allen (1997) als een psychologische toestand die iemands relatie met een organisatie kenmerkt en die gevolgen heeft voor iemands beslissing om zich tot die organisatie te blijven rekenen. Doorgaans wordt het begrip gebruikt om de relatie van een werknemer met een arbeidsorganisatie te beschrijven. Nu heeft iemand die zich als lid beschouwt van de katholieke kerk geen relatie tot een arbeidsorganisatie, maar de geïnvolveerdheid die betrokkene met de kerk heeft, kan men met dit begrip goed beschrijven.

Commitment is een psychologische gesteldheid die iemands band met een organisatie kenmerkt. Het tegenovergestelde van commitment is vervreemding. Commitment verwijst naar iemands emotionele binding, identificatie en geïnvolveerdheid met een organisatie. Mensen die zich met een organisatie identificeren zeggen tegen zichzelf en anderen 'ik ben trots op deze organisatie'. Zij hebben respect voor de waarden van de organisatie, stellen daar vertrouwen in en willen hun handelen daarmee in overeenstemming brengen. Zij accepteren dat de organisatie invloed uitoefent op hun leven (O'Reilly & Chatman 1986). Mensen met een sterk commitment met de kerk blijven daarbij omdat zij deze organisatie waardevol vinden en niet anders willen. Zij zeggen 'ik hoor bij deze organisatie'. Zij voelen zich erbij betrokken, staan niet stil bij hun lidmaatschap en twifelen daar ook niet over. Zij zijn niet van plan de katholieke kerk de rug toe te keren of er anderszins afstand van te nemen.

Het is dit commitment dat in geding komt wanneer een organisatie in diskrediet komt. In dit geval wanneer de reputatie van de katholieke kerk aangetast wordt door meldingen over misbruik, die diezelfde kerk toedekt.

Hebben meldingen over seksueel misbruik en omgang met dat misbruik binnen de katholieke kerk in Nederland gevolgen voor het commitment van gelovigen? Voelen zij zich daardoor minder met de kerk verbonden, overwegen zij haar de rug toe te keren, verliezen zij hun respect voor deze organisatie? Deze vragen willen wij beantwoorden.

In de Verenigde Staten

Over de gevolgen van misbruik door katholieke geestelijken voor gelovigen en medewerkers van de kerk is weinig literatuur voorhanden. In de Verenigde Staten is enig onderzoek verricht. Daarbuiten, ook in Nederland, kunnen we beter spreken over onderzoeksfragmenten. Wat zijn de belangrijkste bevindingen?

Seksueel misbruik in de kerk schokte Amerikaanse katholieken. 78 procent van hen noemt zich 'ashamed and embarrassed for my church' (Davidson & Hoge 2004, 15). Ook is er wantrouwen ten aanzien van de katholieke kerk. Zo meent tussen de 62 en 73 procent van de katholieken dat we slechts het topje van de ijsberg zien en dat er veel meer gebeurt dan publiekelijk bekend is. Voorts is tweederde van mening dat de kerk er weinig aan doet om de problemen op te lossen. Die kerk is vooral bezig met haar eigen imago en in zichzelf gekeerd. 72 procent verklaart zelfs dat het falen van de bisschoppen om misbruik te beteugelen een groter probleem is dan het misbruik zelf (Davidson & Hoge 2004; Isely 1997).

Wat zijn hiervan de gevolgen voor persoonlijk geloof en houding tegenover de kerk? Voor 11 procent van de Amerikaanse katholieken is misbruik aanleiding om minder vaak de mis te bezoeken, bij 78 procent beïnvloedt het de frequentie van misbezoek niet en 7 procent gaat zelfs vaker naar de mis. Een min of meer gelijke getalsmatige verdeling treffen wij aan bij de vraag naar de gevolgen voor financiële bijdragen aan de kerk: 12 procent geeft minder, 81 procent geeft hetzelfde en 7 procent doneert meer (Davidson & Hoge 2004).

Davidson en Hoge (2004) vroegen ook naar de gevolgen voor betrokkenheid bij parochies. Die daalt bij 10 procent van de parochianen, bij 7 procent stijgt ze en bij 81 procent verandert niets. Eerder stelde Fox (1993) een aanzienlijk sterkere daling van betrokkenheid na misbruik door katholieke geestelijken vast. Hij constateerde dat de betrokkenheid bij de kerk daalt bij 50 procent van de katholieken, met name onder jongeren en degenen die al niet zo betrokken waren. Fox heeft het in zijn vraagstelling over betrokkenheid bij de kerk. Kerk is een abstracter en ruimer begrip dan parochie, waar Davidson en Hoge onderzoek naar deden. De betrokkenheid bij concrete parochies leidt minder onder het misbruikschandaal dan bij de meer abstracte kerk.

Ook het vertrouwen in de kerk en priesters lijdt onder de affaires. Rossetti (1997) onderzocht de gevolgen van seksueel misbruik voor het vertrouwen in kerk, priesters en God. Hij onderscheidde drie typen katholieken. Katholieken die lid waren van een parochie of bisdom waar geen plegers van misbruik werkzaam waren (1); degenen die wisten dat in een nabijgelegen bisdom of parochie, maar niet in eigen parochie, een priester werkte die misbruik pleegde (2); en respondenten die bekend waren met een pleger van misbruik in eigen parochie (3). Bij respondenten bij wie plegers uit eigen of nabijgelegen parochies kwamen, daalde het vertrouwen in de katholieke kerk en het priesterschap het sterkst. Opmerkelijk is dat het vertrouwen in God niet daalde, ook niet wanneer plegers van misbruik uit de eigen parochie kwamen. Dalend vertrouwen richt zich op de kerk en haar personeel.

In Nederland

Wat zijn in Nederland de gevolgen? Een jaar na de eerste publicaties in de media – nog voor het uitkomen van het rapport van de Commissie Deetman – lijkt het erop dat er meer uittredingen zijn dan in de daaraan voorafgaande jaren (Kregting 2011). In 2010 waren er 25 procent meer uitschrijvingen dan in het jaar daarvoor. In 2010 schreven 23.000 katholieken zich uit, vooral jonge mensen tussen de 20 en 40 jaar oud, die al als randlid getypeerd konden worden. Van het totale administratieve ledenbestand was dat 0,6 procent. In 2009 was dat 0,5 procent. In 2012 bleken de uitschrijvingen weer terug op het peil van voor de onthullingen over misbruik (*Limburger* 2013).

Een dag voor het verschijnen van het eindrapport van de Commissie Deetman – 16 december 2012 – wordt er een peiling gehouden onder bijna 4000 Brabanders (*Trouw* 2011a). Van de onderzochten is 86 procent het vertrouwen in de katholieke kerk kwijt. Van de 700 katholieken die meededen aan het onderzoek heeft 60 procent het vertrouwen verloren. 88 procent van de onderzochten vindt dat de kerk niet goed reageerde, van de katholieken vindt 67 procent dat. Van hen overweegt 23 procent zich uit te schrijven en 3 procent heeft zich uitgeschreven.

Kort na verschijnen van het rapport van de Commissie Deetman blijkt uit een enquête van Maurice de Hond (*Trouw* 2011b) dat 80 procent van de Nederlanders nog steeds gelooft dat het misbruik in de katholieke kerk doorgaat. Van de katholieke Nederlanders geloven minder mensen dat: 50 procent. Van de katholieken verbaast 38 procent zich over de omvang van het schandaal.

Methode

Instrumenten

Om het commitment vast te stellen legden wij respondenten vragen voor over de volgende onderwerpen.

1. De waardering voor de media over hun berichtgeving over seksueel misbruik in de kerk.

Hierbij ging het over vragen zoals: vinden zij (de respondenten) het goed dat de media zoveel aandacht aan het misbruik in de katholieke kerk schenken en vinden zij de media bevooroordeeld in hun berichtgeving? Voorbeelden van deze vragen zijn 'Ik vind het goed dat de media aandacht besteden aan het seksueel misbruik' en 'De media zijn antirooms'. De antwoordmogelijkheden op deze vragen zijn: '1 = Helemaal niet mee eens; 2 = Niet mee eens; 3 = Neutraal; 4 = Mee eens; 5 = Helemaal mee eens'.

2. De reacties van de katholieke kerk op de meldingen over misbruik.

Bij deze vragen en stellingen gaat het om opvattingen van de respondenten over de manier waarop de katholieke kerk reageerde op de meldingen in de media over seksueel misbruik. Vond men die reacties adequaat, nam de kerk voldoende verantwoordelijkheid? Enkele voorbeelden van vragen over dit onderwerp zijn 'De vertegenwoordigers van de Kerk spreken de waarheid in de media' en 'De Kerk ontkent nog steeds wat er gebeurd is'. Hierop konden de deelnemers aan het onderzoek antwoorden met: '1 = Helemaal niet mee eens; 2 = Niet mee eens; 3 = Neutraal; 4 = Mee eens; 5 = Helemaal mee eens'.

3. Hoe gaan de respondenten om met de meldingen over misbruik en de gevolgen ervan voor hun persoonlijk geloof en houding tegenover de katholieke kerk?

De vragen uit dit deel gaan over de impact die de berichtgeving over misbruik op hen heeft. Hoe gaan zij er mee om? Zijn zij gaan twijfelen aan hun geloof, nemen zij afstand van de kerk, hebben zij nog vertrouwen in de kerk? Enkele voorbeelden van vragen zijn: 'Ik voel me verraden door de kerkleiding', 'Ik bezoek de kerkdiensten minder dan voorheen' en 'Ik heb minder dan voorheen vertrouwen in priesters en andere vertegenwoordigers van de RK kerk'. De antwoordmogelijkheden op deze vragen waren '1 = Absoluut niet waar; 2 = Niet waar; 3 = Neutraal; 4 = Waar; 5 = Absoluut waar'.

4. De achtergronden van de respondenten.

Er zijn vragen gesteld over de demografische achtergrond van de onderzochten: leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, opleiding en beroep. Daar-

naast informeerden wij naar hun religieuze achtergrond. Zijn zij gedoopt, in de kerk getrouwd, bidden zij, bezoeken zij kerkdiensten, voelen zij zich verbonden met de kerk? Tot slot vroegen wij hen of zij bekend zijn met slachtoffers en/of daders van misbruik in de kerk.

Veldwerk en deelnemers

Het onderzoek is voorjaar 2011 uitgevoerd. Dat is na het verschijnen van de eerste tussenrapportage van de Commissie Deetman (december 2010) en voordat die haar eindrapport presenteerde (december 2011). Het is dus ver voordat de Commissie (maart 2013) het rapport over mishandeling van minderjarige vrouwen uitbracht. Het veldwerk is verzorgd door enkele studenten in het kader van een seminar methoden van empirisch onderzoek. Aan persoonlijke contacten van enkele van deze studenten is gevraagd of zij een online-enquête wilden invullen met als onderwerp hun reactie op de vele meldingen in de media over seksueel misbruik in de katholieke kerk. Het betreft hier mensen van wie bekend was, dat ze sterk betrokken zijn op de katholieke kerk en vaak diensten in katholieke kerken bijwonen. Zij wonen in Zuid-Limburg en de omgeving van Eindhoven. Daarnaast zijn studentendecanen aan een katholieke theologische faculteit en contactpersonen van parochies in Noord-Brabant (Bergeijk, Waalre en Veldhoven) gevraagd mee te werken. Alle betrokkenen zijn per e-mail benaderd. Indien zij wilden meewerken, werden zij doorverwezen naar een webadres dat toegang gaf tot een online-enquête. Tevens werd respondenten gevraagd het verzoek om deelname en de link met de vragenlijst zoveel mogelijk door te sturen naar kennissen van wie bekend was dat zij zich verbonden voelden met de katholieke kerk. In enkele gevallen zijn ook mensen gevraagd die geen internetaansluiting hadden. Wanneer zij wilden meedoen werd hen een papieren versie van de vragenlijst gestuurd.

Aan het onderzoek deden 131 respondenten mee. Van hen was 45 procent man en 55 procent vrouw. 34 procent van de deelnemers was 45 jaar of jonger, 66 procent ouder. Van de onderzochten is 98 procent gedoopt, heeft 97 procent communie gedaan, 96 procent het vormsel ontvangen en ging 92 procent in hun jeugd regelmatig naar de kerk. Van de respondenten bezoekt 49 procent wekelijks de kerk en 27 procent doet dat ongeveer een keer per maand. 51 procent bidt dagelijks, buiten kerkdiensten om. Voor 73 procent heeft geloof altijd – dus ook vandaag de dag nog – een belangrijke rol gespeeld en voor 70 procent van de respondenten is dat geloof verbonden met de katholieke kerk.

Vergelijken wij de gegevens van de door ons onderzochten met gegevens die bekend zijn uit landelijk onderzoek. Van onze onderzoeksgroep bezoekt

76 procent minimaal een keer per maand de kerk. Landelijk doet tussen de 9 en 10 procent van de katholieken dat (Kregting & Massaar-Remmerswaal 2012). 70% van onze respondenten voelt zich verbonden met de Rooms-Katholieke Kerk, landelijk voelt 41 procent van de katholieken zich nauw met de kerk verbonden (Bernts, Dekker & De Hart 2007). Ook zijn relatief veel van de onderzochten voor de katholieke kerk getrouwd, 91 procent. In 2011 werd 4 procent van de huwelijken in een katholieke kerk voltrokken (Kregting & Massaar-Remmerswaal 2012). Bij de door ons onderzochten dus meer dan het twintigvoudige.

Van de respondenten studeert 33 procent theologie of heeft dat gedaan. 5 procent is werkzaam in een beroep dat met theologie te maken heeft, bijvoorbeeld als pastor. Beide groepen te samen vormen 34 procent van de respondenten. Wij noemen deze groep gemakshalve 'theologen'. De overige deelnemers noemen wij 'niet-theologen'.

Analyse en resultaten

Op de items zijn factoranalyses toegepast. Daarvan presenteren wij de belangrijkste uitkomsten. Een specificatie van de gegevens per dimensie vindt men in de bijlage. Op basis van de factoranalyses zijn zeven schalen geconstrueerd. 1. Geschokt zijn door de gebeurtenissen in de kerk; ben verdrietig; ben erg geschrokken; maak me boos. 2. De kerk laksheid verwijten; de kerk had eerder moeten ingrijpen, dan was veel kwaad voorkomen; de kerk beschermde zichzelf, dacht weinig aan slachtoffers. 3. De kerk onzorgvuldigheid verwijten; de kerk neemt voldoende verantwoordelijkheid; de kerk informeert op een goede wijze (beide items hebben een negatieve lading); de kerk ontkent wat er is gebeurd. Het onderscheid tussen laksheid en onzorgvuldigheid vraagt enige toelichting. Het verwijt van onzorgvuldig optreden gaat over de opvattingen van de onderzochten over het handelen van de katholieke kerk en haar vertegenwoordigers nadat meldingen over misbruik zijn gedaan: informeert de kerk op adequate wijze, bagatelliseert ze wat er is gebeurd, spreken haar vertegenwoordigers de waarheid? Laksheid gaat over optreden tegen misbruik als zodanig. Had de kerk eerder moeten ingrijpen, had de paus strenger moeten optreden? 4. Vertrouwen hebben in de media; de media zijn antirooms; de media geven een vertekend beeld (beide items hebben een negatieve lading). 5. Verlies van vertrouwen; minder vertrouwen in de kerk, priesters en andere vertegenwoordigers van de kerk; zich meer verbonden voelen met de kerk (laatste item heeft een negatieve lading). 6. Geloofstwijfel; respondenten

zijn aan het geloof gaan twijfelen; zij bezoeken minder diensten. 7. Afstand nemen van de kerk; respondenten overwegen zich uit de kerk of parochie uit te schrijven.

Wij bespreken de resultaten verder aan de hand van Tabel 1.

**Tabel 1 Commitment met de katholieke kerk.
Betrouwbaarheden, gemiddelden, standaarddeviaties, percentages lage en hoge scores**

	α	G	SD	L	H
Geschokt	.80	3.7	0.5	9	91
Laksheid kerk	.75	3.8	0.8	11	89
Onzorgvuldigheid kerk	.88	3.3	0.7	28	72
Vertrouwen in media	.76	3.3	0.8	27	73
Verlies vertrouwen	.91	3.0	0.7	53	47
Geloofstwijfel	.84	2.0	0.6	93	7
Afstand nemen van kerk	.80	2.0	0.7	92	8

α = betrouwbaarheid; G = gemiddelde score (1 minimaal – 5 maximaal);

SD = standaarddeviatie; L = percentage lage score (< 3.00);

H = percentage hoge score ($\geq$ 3.00).

Het merendeel van de respondenten is geschokt, en bijna net zoveel onderzochten verwijten de kerk laksheid. Zij vinden dat de kerk meer had moeten doen om misbruik te voorkomen. En kleiner aantal onderzochten, maar nog steeds bijna driekwart, vindt de kerk onzorgvuldig in haar optreden. Ongeveer evenveel respondenten hebben vertrouwen in de media, de belangrijkste berichtgevers omtrent het misbruik. Bij bijna de helft van de respondenten is er verlies van vertrouwen. Relatief weinig respondenten nemen afstand van de kerk (of overwegen dat) of zijn onderhevig aan geloofstwijfel.

Maakt iemands positie binnen de kerk, geslacht, leeftijd, het kennen van slachtoffers of daders iets uit? Dat bespreken wij aan de hand van Tabel 2.

Tabel 2 Commitment met de katholieke kerk. Gemiddelde scores naar theologische status, gender, kennen slachtoffers en leeftijd

	Theologische Status		Gender		Kennen Slachtoffers		Leeftijd	
	<i>Gt</i>	<i>T</i>	<i>Man</i>	<i>Vrouw</i>	<i>Nee</i>	<i>Ja</i>	<i>Jong</i>	<i>Oud</i>
Geschokt	3.5	3.9***	3.7	3.7	3.6	3.8	3.7	3.7
Laksheid kerk	4.0	3.5***	3.8	3.9	3.8	3.8	3.6	3.9*
Onzorgvuldigheid kerk	3.4	3.2	3.2	3.5*	3.3	3.6*	3.3	3.3
Vertrouwen in media	3.5	2.9***	3.0	3.5**	3.2	3.5	3.1	3.4
Verlies vertrouwen	3.1	2.7**	2.7	3.1**	2.9	3.4**	2.9	3.0
Geloofstwijfel	2.1	1.7***	1.9	2.0	1.9	2.1	2.0	2.0
Afstand nemen kerk	2.1	1.8*	1.8	2.1*	1.9	2.5***	1.9	2.0

Gt = geen theoloog; *T* = theoloog; significanties betreffen toetsing verschillen tussen groepen (tweezijdig) *** = $p < .001$; ** = $p < .01$; * = $p < .05$.

Theologen hebben een relatief sterk commitment met de katholieke kerk. Theologen omschreven wij als degenen die theologie studeren aan een katholieke theologische opleiding, of zo'n studie achter de rug hebben en/of werkzaam zijn binnen de katholieke kerk. Theologen geven vaker aan geschokt te zijn door de berichten over misbruik, stellen minder vertrouwen in media en achten de kerk minder laks in haar optreden dan anderen. Ook verliezen theologen minder vertrouwen in de kerk, zij hebben minder geloofstwijfel en zij nemen minder afstand van de kerk.

Ook gender doet er toe. Bij vrouwen is minder commitment met de kerk. Zij hebben meer dan mannen vertrouwen in de media, vinden vaker dat de kerk onzorgvuldig optreedt, verliezen meer vertrouwen en nemen meer afstand.

Degenen die slachtoffers kennen hebben minder commitment dan degenen die ze niet kennen. Onder degenen die slachtoffers kennen treffen wij vaker het verwijt aan dat de kerk onzorgvuldig handelt. Ook is bij hen meer verlies van vertrouwen. Voorts nemen zij meer afstand.

Tot slot merken wij op dat leeftijd nauwelijks een onderscheidende factor is. Voor jong en oud verandert het commitment met de kerk in gelijke mate. Er is een uitzondering. Oudere respondenten (ouder dan 45 jaar) beoordelen het optreden van de kerk vaker als laks.

Het kennen van daders hangt met geen enkel aspect van commitment samen.

Hoe hangen de verschillende indicaties van commitment met de kerk samen? Dat bespreken wij aan de hand van Tabel 3.

**Tabel 3 Pearsoncorrelaties tussen indicaties
commitment katholieke kerk**

	2	3	4	5	6	7
1. Geschokt	.12	.06	-.11	-.03	-.11	-.11
2. Laksheid kerk	-	.62**	.42**	.62**	.18*	.15
3. Onzorgvuldigheid kerk	-		.51**	.79**	.31**	.35**
4. Vertrouwen in media			-	.59**	.32**	.33**
5. Verlies vertrouwen				-	.45**	.52**
6. Geloofstwijfel					-	.54**
7. Afstand nemen kerk						-

* = $p < .05$; ** = $p < .001$

Geschokt zijn door seksueel misbruik in de katholieke kerk staat op zichzelf – zie de correlaties in de bovenste rij. Het hangt niet samen met enige andere kwestie. Bij degenen die geschokt zijn door het misbruik treffen wij niet vaker verwijten aan van laksheid, onzorgvuldigheid, enzovoorts, dan bij degenen die niet of minder geschokt zijn.

Als wij in Tabel 3 de correlaties boven de .40 bekijken, dan zien wij twee clusters, die wij in vet hebben gemarkeerd. Het linker cluster van correlaties gaat over vertrouwen in de media, en verwijten van onzorgvuldig en laks optreden van de kerk. Degenen die de media vertrouwen, verwijten de kerk vaker onzorgvuldig optreden en laksheid.

Het rechter cluster van samenhangen heeft betrekking op twijfelen aan het geloof en afstand nemen van de kerk, het op de tocht staan van persoonlijk geloof en verzwakken van institutionele bindingen. Wie aan zijn geloof twijfelt, neemt ook afstand van de kerk (of overweegt dat) en vice versa.

Voorts is de rol van het verlies van vertrouwen in de kerk interessant – zie de kolom met gecursiveerde samenhangen in het midden van Tabel 3. Verlies van vertrouwen in de kerk hangt met beide clusters samen. Het hangt samen met verwijten van laksheid en onzorgvuldigheid, en vertrouwen in de media. Degenen die hun vertrouwen in de kerk verliezen, vertrouwen de media en verwijten de kerk onzorgvuldigheid en laksheid. Ook hangt vertrouwensverlies samen met geloofstwijfel en afstand nemen van de kerk. Hoe meer verlies van vertrouwen, des de sterker de tendens om afstand te nemen en aan het geloof te twijfelen.

Tot slot zien we dat sommige kwesties nauwelijks iets met elkaar uitstaande hebben. Zo hebben geloofstwijfel en de kerk laksheid verwijten amper iets met elkaar uitstaande. Degenen die de kerk laks vinden, twijfelen nauwelijks meer of minder aan hun geloof dan degenen die haar niet laks achten. Daarop wijst de lage correlatie van .18.

Conclusies en discussie

Het commitment met de katholieke kerk staat onder druk. Maar niet bij iedereen in dezelfde mate en niet op allerlei onderdelen van dat commitment even sterk. Beginnen wij bij de eerste kwestie.

Drie groepen springen eruit. Dat zijn zogenaamde 'theologen', vrouwen en degenen die slachtoffers kennen. Met de door ons als 'theologen' aangeduide respondenten hebben wij te maken met een groep die de katholieke kerk het meest loyaal en trouw is. Tussen deze 'theologen' en de overige respondenten (de 'niet-theologen') zien wij grotere verschillen qua commitment dan tussen mannen en vrouwen en zij die wel en zij die geen slachtoffers van misbruik kennen. Bij deze vergelijking moet men bedenken dat zich onder theologen mannen en vrouwen, en respondenten die wel en die geen slachtoffers van misbruik kennen, bevinden. De scheidingen tussen de groepen zijn allerminst waterdicht.

Ook gender is van belang voor het commitment met de kerk. Het commitment van vrouwen staat sterker onder druk dan dat van mannen. Doorgaans zijn vrouwen vaker dan mannen werkelijke of potentiële slachtoffers van seksueel misbruik (Gorey & Leslie 1997). Dat maakt hen mogelijk ontvankelijker voor berichten over misbruik en voor het lot van slachtoffers. Vrouwen verplaatsen zich gemakkelijker in slachtoffers en zijn eerder bereid het voor hen op te nemen. Zij zijn ook eerder bereid om daders en instanties die het voor daders opnemen of hen bescherming bieden te bekritisieren.

Ook bij degenen die slachtoffers van misbruik in de kerk kennen, vermindert het commitment sterker dan bij degenen die geen slachtoffers kennen. Aan misbruik worden dus meer consequenties verbonden wanneer men slachtoffers persoonlijk kent dan wanneer men er alleen over verneemt via de media.

In tegenstelling tot de Verenigde Staten doet in Nederland het kennen van plegers van misbruik voor het commitment met de kerk er niet toe.

Hoe ontwikkelt zich het commitment bij loyale katholieken nadat bekend werd dat seksueel misbruik had plaatsgevonden? Wij beschrijven dit aan de hand van een tentatief model. Dit model heeft een heuristische functie. Dat wil zeggen dat het behulpzaam kan zijn bij nader onderzoek naar de ontwikkeling van het commitment van loyale katholieken. Voor het opstellen van dit model baseerden wij ons op de gegevens uit de correlatiematrix (Tabel 3).

Wij komen tot een model waarin vier fasen te onderscheiden zijn: 1. Vernemen van misbruik in de kerk; 2. Kritiek op de kerk; 3. Verlies van vertrouwen in de kerk en 4. Erosie van banden met de kerk.

De eerste fase betreft het vernemen over seksueel misbruik in de katholieke kerk en de primaire reactie van geschokt zijn. Die schok staat op zichzelf, zoals al bleek uit de Tabel 3. Ze hangt niet samen met een van de volgende fasen in het proces van verlies van commitment; kritiek, verlies van vertrouwen en erosie van banden. De tweede fase is die van kritiek op de kerk. Het optreden van de kerk wordt als laks en onzorgvuldig beoordeeld. Zij had eerder moeten optreden om misbruik te voorkomen en na het constateren van misbruik adequater moeten handelen. In deze fase staat de identificatie met de kerk op het spel. In de derde fase gaat het om het verlies van vertrouwen in de kerk. De geloofwaardigheid van priesters en andere vertegenwoordigers van de kerk, de paus als hoofd van de kerk en de kerk als institutie is aange-tast. De vierde fase tenslotte is die van erosie van binding. Daaronder verstaan wij dat men aan het geloof gaat twijfelen en afstand neemt van de kerk, of dat overweegt. In deze fase is het lidmaatschap van de kerk in het geding.

Wij zien dat de meeste respondenten geschokt zijn door het misbruik. Veel van hen hebben kritiek. Bij een aantal onder hen is kritiek op de kerk de opmaat voor verlies van vertrouwen. En bij een aantal van dezen resulteert vertrouwensverlies vervolgens in erosie van de banden met kerk. Verlies van vertrouwen is de schakel tussen kritiek en erosie. Kritiek is een voorwaarde voor verlies van vertrouwen en verlies van vertrouwen is een voorwaarde voor erosie van banden met de kerk.

Het is niet de schok veroorzaakt door het vernemen van seksueel misbruik die het proces van afbrokkelen van commitment in gang zet. Geschokt zijn door misbruik hangt namelijk niet samen met kritiek (laks en onzorgvuldig optreden), noch met verlies van vertrouwen, noch met erosie (geloofstwijfel en afstand nemen). Het verlies van commitment wordt in gang gezet door het lakse en onzorgvuldige reageren van de kerk inzake seksueel misbruik. Het is de manier waarop de kerk met dit probleem omgaat die het commitment doet afkalven. Zij heeft te weinig gedaan om misbruik te voorkomen en na het vernemen ervan trad zij onvoldoende op. Een instantie die zich zo in diskrediet brengt is voor een aantal mensen het vertrouwen niet langer waard. En bij een aantal onder hen leidt het er toe dat zij de kerk de rug toekeren.

In het bepalen van de houding tegenover de kerk bleek ook bij Amerikaanse katholieken het reageren van die kerk een groot probleem (Davidson & Hoge 2004).

Er is veel kritiek op de kerk. Maar de erosie van banden met de kerk blijft ver achter bij de kritiek. Dit kan een sceptische lezer tot de vraag brengen wat er nog meer moet gebeuren voordat loyale leden de banden definitief verbreken. Maar men kan ook concluderen dat de door ons onderzochten de kerk in tijden van crisis trouw blijven. Deze loyaliteit impliceert niet dat zij kritiekloos zijn. Integendeel. Er is bij de respondenten veel kritiek, maar dat vormt voor hen geen reden de kerk de rug toe te keren. Dit was ook het geval bij veel van hun geloofsgenoten in de Verenigde Staten. Ook in de inleiding van deze publicatie merkten wij op dat het aantal mensen dat de kerk de rug toekeert of dat overweegt klein is in verhouding tot de aantallen die haar wantrouwen. Bovendien lijkt het erop dat degenen die afscheid nemen van de kerk waarschijnlijk al randleden zijn (Kregting 2011). De groep die wij onderzochten is het beste te typeren als kernlid.

Hoe representatief zijn de gepresenteerde bevindingen? Het gaat hier om een kleinschalig onderzoek onder een selectieve groep katholieken; een groep die sterk op de katholieke kerk georiënteerd is. Dus wat betekenen de onderzoeksgegevens wanneer we van doen hebben met een specifieke groep: loyale katholieken.

De veiligste invalshoek is de gegevens van deze groep te beschouwen als een ondergrens. Als bij deze groep het commitment met de kerk onder druk komt te staan, in de vorm van kritiek, dan zal die kritiek bij anderen waarschijnlijk sterker zijn. Met anderen bedoelen wij minder loyale katholieken, leden van andere denominaties, niet aan een kerk gebonden gelovigen en mensen die geen affiniteit met kerk of geloof hebben. De kans is groot dat deze anderen meer vertrouwen in de media hebben, en er sterker van overtuigd zijn dat de kerk onzorgvuldig en laks handelde. Ook verliezen zij waarschijnlijk meer vertrouwen in de kerk. Ook de kans dat die anderen meer geloofstwijfel kennen en meer afstand van de kerk nemen is aanzienlijk. Uiteraard voor zover sprake was van enig vertrouwen in de kerk en geloof.

Literatuur

Bernts, T., G. Dekker & J. de Hart (2007),

God in Nederland 1996-2006, Kampen: Ten Have.

Dam, G. van & M. Eitjes (1994),

Een pastor moet je toch kunnen vertrouwen! Over seksueel misbruik door pastores, Zoetermeer: Meinema.

- Davidson, J. D. & D. R. Hoge (2004),
Catholics after the scandal. A new study major findings, in: *Commonweal*, 19 november, 13-19.
- Deetman, W., N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro & G. de Vries (2011a),
Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk. Uitgebreide versie, deel 1. Het onderzoek, Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Deetman, W., N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro & G. de Vries (2011b),
Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk. Uitgebreide versie, deel 2. Achtergrondstudies, Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Deetman, W. (2013),
Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk. Een vervolgonderzoek, Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Doyle, T. P. (2009),
The spiritual trauma experienced by victims of sexual abuse by Catholic clergy, in: *Pastoral Psychology*, 58, 239-260.
- Doyle, T. P. (2011),
Sexual abuse by Catholic clergy. The spiritual damage, in: Plante, T. G. & K. L. McChesney (eds), *Sexual abuse in the Catholic church. A decade of crisis, 2002-2012*, Santa Barbara, CA: Praeger/ABC-CLIO, 171-182.
- Fogler, J. M., J. C. Shipherd, S. Clarke, J. Jensen & E. Rowe (2008),
The impact of clergy-perpetrated sexual abuse. The role of gender, development, and posttraumatic stress, in: *Journal of Child Sexual Abuse*, 17, 329-358.
- Fortune, M. (1994),
Wangedrag bij geestelijken: seksueel misbruik in de pastorale verhouding, in: *Concilium. Internationaal Tijdschrift voor Theologie*, 10, 127-136.
- Fox, T. C. (1993),
U.S. Catholics loyal, choose moral terms, in: *National Catholic Reporter*, 8 oktober, 22-25.
- Gorey, K. M. & D. R. Leslie (1997),
The prevalence of child sexual abuse. Integrative review adjustment for potential response and measurement biases, in: *Child abuse and neglect*, 21, 4, 391-398.
- Hoenkamp-Bisschops, A. (1995),
Seksueel misbruik in pastorale relaties. Oorzaken, gevolgen en preventie, in: *Praktische Theologie*, 22, 543-556.
- Isely, P. J. (1997),
Child sexual abuse and the Catholic Church. A historical and contemporary review, in: *Pastoral Psychology*, 45, 277-299.

- Kline, P. M., R. McMackin & E. Lezotte (2008),
The impact of the clergy abuse scandal on parish communities, in: *Journal of Child Sexual Abuse*, 17, 290-300.
- Kregting, J. (2011),
Uitschrijvingen in de RK Kerk. Welke invloed hebben de affaires?, in: *Rkkerk.nl. Blad voor katholiek Nederland*, 9, 2, 20-21.
- Kregting, J. & J. Massaar-Remmerswaal (2012),
Kerncijfers Rooms-Katholieke Kerk 2011, Nijmegen: Kaski, Rapport nr. 625.
- Limburger (2013),
Uitschrijvingen kerk terug op niveau vóór schandalen, in: *Limburger*, 5 januari 2013.
- Meyer, J. P. & N. J. Allen (1997),
Commitment to the workplace. Theory, research and application, Thousand Oakes: SAGE Publications.
- O'Reilly, C. A. & J. Chatman (1986),
Organizational commitment and psychological attachment. The effect of compliance, identification and internalization on prosocial behavior, in: *Journal of Applied Psychology*, 71, 492-499.
- Pargament, K. I., N. A. Murray-Swank & A. Mahoney (2008),
Problem and solution: The spiritual dimension of clergy sexual abuse and its impact on survivors, in: *Journal of Child Sexual Abuse*, 17, 397-420.
- Rossetti, S. J. (1995),
The impact of child sexual abuse on attitudes toward God and the Catholic Church, in: *Child Abuse & Neglect*, 19, 1469-1481.
- Rossetti, S. J. (1997),
The effects of priest-perpetration of child sexual abuse on the trust of Catholics in priesthood, church and God, in: *Journal of Psychology and Christianity*, 18, 197-209.
- Trouw (2011a),
Brabanders zien niets meer in katholieke kerk, in: *Trouw*, 15 december 2011.
- Trouw (2011b),
Peiling: 4 op 5 Nederlanders gelooft dat misbruik in kerk doorgaat, in: *Trouw*, 24 december 2011.
- Withuis, J. (2002),
Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur, Amsterdam: De Bezige Bij.

Bijlage: factoranalyses

Vertrouwen in de media. Items, factorladingen, percentages, gemiddelden en standaarddeviaties

Korte omschrijving	L	%	M	SD
Vindt aandacht in media goed	.72	87	4.21	0.81
Media zijn antirooms	-.88	38	3.12	1.10
Media geven vertekend beeld	-.86	37	3.22	1.08

Verklaarde variantie 67%. L = grotendeel factorlading (Principale Componenten Analyse met varimaxrotatie); % = percentage dat de vragen beantwoorden met: mee eens, helemaal mee eens; M = gemiddelde score; SD = standaarddeviatie.

Beoordeling reageren van de katholieke kerk op meldingen over misbruik. Dimensies, items, factorladingen, percentages, gemiddelden en standaarddeviaties

Korte omschrijving	L	%	M	SD
Onzorgvuldigheid kerk				
Is topje ijsberg	.73	45	3.31	0.98
Kerk stopt in doofpot	.60	37	3.02	1.10
Kerk ontkent	.74	28	2.73	1.01
Kerk neemt voldoende verantwoordelijkheid	-.84	23	2.68	1.01
Kerk informeert mij op goede wijze	-.76	17	2.57	1.05
Reacties kerkvertegenwoordigers in media zijn adequaat	-.70	15	2.34	0.94
Vertegenwoordigers kerk spreken waarheid in media	-.65	15	2.70	0.93
Kerk reageert adequaat	-.63	13	2.24	0.96
Laksheid kerk				
Kerk eerder ingrijpen, veel kwaad voorkomen	.83	83	4.15	0.95
Kerk beschermde zichzelf, dacht weinig aan slachtoffers	.68	74	3.79	0.99
Paus strenger optreden	.66	67	3.74	1.09
Kerk deed wat het beste was	-.59	16	2.38	1.04

Verklaarde variantie 57%. L = grotendeel factorlading (Principale Componenten Analyse met varimaxrotatie); % = percentage dat de vragen beantwoorden met: mee eens, helemaal mee eens; M = gemiddelde score; SD = standaarddeviatie.

Omgaan met en gevolgen van meldingen over misbruik in de katholieke kerk. Dimensies, items, factorladingen, percentages, gemiddelden en standaarddeviaties

Korte omschrijving	L	%	M	SD
Verlies vertrouwen				
Doet pijn dat kerk negatief in nieuws komt	-.62	69	3.70	1.01
Machtsverhoudingen binnen kerk werken seksueel misbruik in de hand	.52	68	3.77	1.07
Kinderen mogen misdienaar worden	-.49	66	3.75	1.05
Ben trots op mijn geloof	-.57	65	3.82	1.01
Vertrouwen dat het goed komt met RK Kerk	-.77	51	3.45	1.00
Kerkleiding is hypocriet	.63	47	3.23	1.19
Bid tot God om oplossing	-.62	37	3.02	1.18
Minder vertrouwen in paus	.69	37	2.98	1.19
Minder vertrouwen in RK Kerk	.78	35	2.91	1.23
Minder vertrouwen in priesters en andere vertegenwoordigers RK kerk	.78	30	2.79	1.16
Kerk verliest geloofwaardigheid en integriteit	.64	25	2.69	1.18
Verraden door kerkleiding	.60	24	2.64	1.14
Kan priesters en andere vertegenwoordigers vergeven	-.58	21	2.75	0.96
Misbruik wordt overdreven	-.59	15	2.37	0.99
Meer verbonden met de RK kerk	-.70	15	2.53	1.03
Bid meer tot God	-.48	9	2.44	0.90
Geschokt				
Priester of vertegenwoordiger kerk moeten voorbeeld geven	.57	92	4.40	0.66
Veel tijd om het leed misbruik te helen	.58	79	4.02	0.75
Praat met andere mensen	.45	73	3.77	0.85
Ben verdrietig	.73	72	3.84	0.89
Ben gaan nadenken over oorzaak	.67	66	3.74	0.84
Ben erg geschrokken	.65	59	3.58	1.01
Maak me boos	.56	56	3.53	0.96
Verantwoorden dat ik katholiek ben	.49	46	3.15	1.19
Schokt niet meer als nog andere ernstige feiten boven tafel komen	-.35	36	2.95	1.07
Heb nieuws naast me neergelegd	-.57	16	2.48	0.94
Geloofstwijfel				
Genoeg goede priesters	-.41	87	4.30	0.82
Geloofsbeleving is niet veranderd	-.60	71	3.79	1.00
Doen twijfelen aan geloof	.74	13	2.15	1.04
Twijfel meer dan voorheen	.75	12	2.05	0.99
Bezoek minder kerkdiensten	.66	8	2.00	0.91
Door God in de steek gelaten	.55	5	1.75	0.92
Twijfel over ontvangen sacramenten	.58	5	1.94	0.88
Voel meer verwijderd van God	.61	3	1.92	0.80

Korte omschrijving	L	%	M	SD
Afstand nemen kerk				
Zie communie los van toestanden kerk	-.46	80	4.03	0.94
Andere wegen om dichtbij God te zijn	.39	20	2.51	1.13
In actie gekomen over het misbruik	.56	6	2.00	0.85
(Overwegen) kerkbijdrage te stoppen	.62	6	1.89	0.93
(Overwegen) uit te schrijven parochie	.72	5	1.69	0.87
(Overwegen) uit te schrijven uit de kerk	.71	5	1.69	0.87

Verklaarde variantie 48%. L = geroteerde factorlading (Principale Componenten Analyse met varimaxrotatie); % = percentage dat de vragen beantwoorden met: waar en absoluut waar; M = gemiddelde score; SD = standaarddeviatie.